1. સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા વચ્ચે શો તફાવત છે?

➢ સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા એ બંને અલગ શબ્દો છે. સંસ્કૃતિ એટલે કુદરતી પરિબળોનો ઉપયોગ કરીને માનવી જે પ્રકારની જીવનપદ્ધતિ ઊભી કરે છે તે. જ્યારે સભ્યતામાં નગરનું હોવું આવશ્યક છે. સભ્યતા એ સંસ્કૃતિ કરતાં જીવનપદ્ધતિની ઉપરની કક્ષા (કોટી) દર્શાવે છે. સભ્યતા એ ઊૈંદૃૄજ પરથી ઉતરી આવેલો ઊૈંદૃૈંડૄૈંહ શબ્દ છે, જેમાં ઊૈંદૃૄજ શબ્દનો અર્થ 'શહેર' થાય છે. આનો અર્થ એ કે જ્યાં સભ્યતા હોય ત્યાં જ શહેરનું અસ્તિત્વ હોય. આમ, સભ્યતા એ કુદરતી પરિબળોની સાથે માનવી નો વિકાસ પણ દર્શાવે છે.

2. હડપ્પીય સભ્યતા કઈ રીતે વિકાસ પામી ?

➢ નૂતન પાષાણયુગની ગ્રામીણ સંસ્કૃતિ પછી ભારતના ઊતર-પશ્ચિમ વિસ્તારમાં હડપ્પીય સભ્યતાનો વિકાસ થયો. ઈતિહાસકારો અને પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓના મત મુજબ સિંધુ, સરસ્વતી અને ઘાઘર- હાકરા નદીઓનાં ફળદ્રુપ મેદાની પ્રદેશોમાં તકનિકી જ્ઞાનના કારણે અનાજ નું ઉત્પાદન ખૂબ વધવા લાગ્યું. અનાજના ઉત્પાદનના કારણે બજાર ઉભું કરવાની પ્રક્રિયામાં બિન કૃષિ ક્ષેત્રો ઊભાં થયાં હોવા જોઈએ. પૂર્વે 2500 ની આસપાસ ભારતના ઉત્તર-પશ્ચિમ ભાગમાં આવાં શહેરો ઊભા થયાં હશે. ખી રીતે ધીમે ધીમે હડપ્પીય સભ્યતા વિકાસ પામતી ગઈ અને છેવટે પૂર્ણતઃ શહેરી અવસ્થામાં ફેરવાઈ ગઈ.

3. હડપ્પીય સભ્યતાના મહત્ત્વપૂર્ણ અને અનેક વિશિષ્ટતાઓ ધરાવતાં સ્થળો ક્યાં કયાં છે?

➢ હડપ્પીય સભ્યતાનાં મહત્ત્વપૂર્ણ અને અનેક વિશિષ્ટતાઓ ધરાવતાં સ્થળો આ પ્રમાણે છે : (1) રાવી નદીના કિનારે આવેલું હડપ્પા, (2) સિંધુ નદીના કિનારે આવેલું મોહેં-જો -દડો, (3) ગુજરાતમાં ભોગાવો નદીના કિનારે આવેલું લોથલ, (4) રાજસ્થાનમાં ઘાઘર-હાકરા નદીના કિનારે આવેલું કાલીબંગન અને (5) ગુજરાતના કચ્છ જિલ્લામાં આવેલું ધોળાવીરા.

4. સભ્યતાની કઈ લાક્ષણિકતાઓ હડપ્પીય સભ્યતામાં જોવા મળે છે ?

➢ શહેરીકરણ સાથે જોડાયેલાં લક્ષણો જેવાં કે નગર આયોજન, ગટરયોજના, વેપાર-વાણિજ્ય, શાસનવ્યવસ્થા, કરવ્યવસ્થા, લિપિ અને શહેરી સાંસ્કૃતિક લક્ષણો આ સભ્યતામાં જોવા મળે છે. આમ, સભ્યતાની તમામ લાક્ષણિકતાઓ હડપ્પીય સભ્યતામાં જોવા મળે છે.

5.હડપ્પીય શિલ્પકલામાં માટીકલાની સમજૂતી આપો..

➢ હડપ્પીય શિલ્પબ્લામાં માટીક્લા સૌથી ઉત્કૃષ્ટ છે. કુંભારના ચાક પર માટીનાં વાસણો બનાવવામાં આવતાં હતાં. માટીનાં વાસણો પર લાલ રંગ કરીને કાળા રંગની સજાવટ કરવામાં આવતી હતી. વાસણો વિવિધ આકારોમાં મળે

છે. તેના પર અલગ અલગ આકૃતિઓ દોરેલી છે. મોટા ભાગની આકૃતિઓ ભૌમિતિક પ્રકારની છે. આ સિવાય માટીનાં વાસણો પર વૃક્ષનાં પાન, વૃક્ષ, પક્ષી, માછલી અને પશુઓનાં ચિત્રો જોવા મળે છે.

6.હડપ્પીય સભ્યતાના લોકો શાથી નગરઆયોજન માટે જાણીતા છે ?

- હડપ્પીય સભ્યતાના લોકોએ મોહેં- જો-દડો અને હડપ્પા તેમજ ધોળાવીરા જેવાં નગર આયોજનપૂર્વક ઊભાં કર્યા હતા. એ નગરોના વિશાળ રાજમાર્ગની બંને બાજુ એ કાટખૂણે શેરીઓ હતી. રસ્તાની બંને બાજુએ પાકી ઈંટોનાં એક માળનાં અને બે માળનાં હારબંધ મકાનો હતાં. નગરના ગંદા પાણીના નિકાલ માટે પાકી ગટરયોજના હતી. દરેક મકાનમાં ક્વો અને સ્નાનગૃહ હતાં. દરેક ઘરમાં મોદી અને ગટર હતી. બંને નગરોમાં જાહેર સ્નાનગૃહો તથા જાહેર ઉપયોગમાં આવે તેવાં વિશાળ મકાનો હતાં. આમ, હડપ્પીય સભ્યતાની નગરરચના વ્યવસ્થિત અને સુયોજિત હતી. આથી હડપ્પીય સભ્યતાના લો કો નગર આયોજન માટે જાણીતા છે.

7. પ્રાચીન સમયમાં લોથલ સમૃદ્ધ શહેર અને બંદર કેમ ગણાતું હતું?

- લોથલ ખંભાતના અખાતે પર આવેલું એક મહત્ત્વનું બંદર હતું. ભરતીને સમયે વહાણો માંગરવા માટે મુખ્ય જળપ્રવાહથી દૂર કૃત્રિમ ધક્કો બાંધવામાં આવ્યો હતો. લોથલમાં મહેલ, કોઠાર, સભાગૃહ અને ગોદામ જેવાં વિશાળ મકાનો હતા. લોથલમાંથી કીમતી પથ્થરો અને મણકા ભરેલી બરણીઓ પ્રાપ્ત થઈ છે. કીમતી પથ્થરોના મણકા બનાવવાનું એક મોટું કારખાનું પણ મળી આવ્યું છે. અહીં વહાણ બનાવવાનું કારખાનું પણ હશે એમ માનવામાં આવે છે. આ ઉપરથી કહી શકાય કે, પ્રાચીન સમયમાં લોથલ સમૃદ્ધ શહેર અને બંદર ગણાતું હતું.

8. હડપ્પીય સભ્યતાની મહિલાઓ આભૂષણોની શોખીન હતી એમ શાથી માનવામાં આવે છે ?

- હડપ્પીય સભ્યતાના નગરોના અવશેષોમાંથી સોનાનાં, રૂપાનાં અને કાંસાનાં વિવિધ પ્રકારનાં આભૂષણો મળી આવ્યાં છે. તેમાં પુરુષોના ગળાનો હાર, વીટી અને કડાં તેમજ મહિલાઓના કાનમાં પહેરવાની ગોળ કડીઓ, બંગડીઓ, બાજુબંધ, એરિંગ, કંદોરા, ઝાંઝર વગેરે મુખ્ય છે. અહીં માટીની, શંખલાની તથા હલકી ધાતુમાંથી બનાવેલી બંગડીઓ મળી આવી છે. આ ઉપરાંત, અહીં હાથીદાંતનાં અને કીમતી ધાતુઓમાંથી બનાવેલાં શૃંગારનાં સાધનો પણ મળી આવ્યાં છે. આ બધાં આભૂષણો પરથી એમ માનવામાં આવે છે કે હડપ્પીય સભ્યતાની મહિલાઓ આભૂષણોની શોખીન હતી.

9. હડપ્પીય સભ્યતાના લોકો બાળઉછેરનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા એમ શા પરથી કહી શકાય?

➢ હડપ્પીય સભ્યતાના અવશેષોમાંથી બાળકોને રમવાનાં વિવિધ પ્રકારનાં સુંદર રમકડાં મળી આવ્યાં છે. એમાં પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓના આકારનાં રમકડાં મુખ્ય છે. આ ઉપરાંત ઘુઘરી, લખોટા, સિસોટીઓ, માટીનાં ગાડાં વગેરે રમકડાંનો સમાવેશ થાય છે. માથું હલાવતો બળદ, દોરીની મદદથી ઉપર-નીચે ચડ-ઊતર કરતો વાંદરો વગેરે યાંત્રિક કરામતવાળાં કેટલાંક રમકડાં પણ મળી આવ્યાં છે. આ પરથી કહી શકાય કે, હડપ્પીય સભ્યતાના લોકો બાળઉછેરનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા.

10.હડપ્પીય સામ્યતાના લોકો ઘરની સજાવટ માટે કઈ ખાસ કાળજી રાખતા હતા?

➢ હડપ્પીય સભ્યતાના અવશેષોમાં ઘરવપરાશની ચીજોમાં જાતજાતનાં રંગબેરંગી વાસણો, અનાજનો સંગ્રહ કરવા માટેની કોઠીઓ, અનાજ દળવા માટેની પથ્થરની ઘંટીઓ, હાથીદાંતની સોય, દાતરડાં, પાણીનાં વાસણો રાખવાનું સ્ટેન્ડ, ટેબલો, ખુરશીઓ, પલંગો, વણેલી સાદડીઓ, દીવીઓ, ધૂપદાનીઓ, શાહીના ખડિયા વગેરે વસ્તુઓ મળી આવી છે, આ પરથી કહી શકાય કે, હડપ્પીય સભ્યતાના લોકો ઘરની સજાવટ માટે ખાસ કાળજી રાખતા.

11.હડપ્પીય સભ્યતાના લોકો કુશળ કલાકારો હતા એમ શાથી માનવામાં આવે છે ?

➢ હડપ્પીય સભ્યતાના લોકોની ઘરવપરાશની વસ્તુઓ, આભૂષણો, ચિત્રકૃતિઓ, વાસણો, મૂર્તિઓ, શિલ્પો, માટીની મુદ્રાઓ વગેરે વસ્તુઓ કલાત્મક હતી. એ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે અહીંના લોકો કુશળ કલાકારો હતા. અહીંના અવશેષોમાં વીણા. તંબૂરાનાં ચિત્રો તેમજ નર્તકીઓની પ્રતિમાઓ મળી આવ્યાં છે. એ પરથી જણાય છે કે અહીંના લોકો સંગીત અને નૃત્યના શોખીન હશે. આમ, કલા-કારીગરીથી સંબંધિત વસ્તુઓ અને તેમની કલાત્મકતા જોતાં એમ માનવામાં આવે છે કે, હડપ્પીય સભ્યતાના લોકો કુશળ કલાકારો' હતા .

12.હડપ્પીય સભ્યતા કઈ રીતે વિશિષ્ટ પ્રકારની નગરસભ્યતા હતી?

➢ હડપ્પીય સભ્યતાના સર્જકોએ મોહેં-જો -દડો , હડપ્પા અને લોથલ જેવાં વિશાળ અને કિલ્લેબંધીવાળાં સુયોજિત નગરો વિકસાવ્યાં હતાં. એ નગરોમાં વિશાળ રાજમાર્ગોની બંને બાજુએ કાટખૂણે શેરીઓ હતી અને તેમની બંને બાજુએ એક માળનાં અને બે માળનાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં હતાં. નગરોમાં જાહેર સ્નાનગૃહ, જાહેર સભાગૃહ અને ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ગટરો હતી. લોકો માટીનાં અને ધાતુનાં વાસણો વાપરતા. દરેક ઘરમાં કોઠાર, રસોડું, સ્નાનગૃહ, ચોક, કૂવો અને ખાળની સગવડ હતી. આમ, આ નગરો અનેક રીતે અસાધારણ હતાં. તેથી એમ કહી શકાય કે, હડપ્પીય સભ્યતા વિશિષ્ટ પ્રકારની નગરસભ્યતા હતી.